

»Kongens Kammer« og »Dansesalen«

Indrettet i Viborg Gråbrødrekloster

Af Jens Velleu

1. Christen Erichsens notat

»Anno 1540 war høystbemeldte Konning Christianus Tertius i Wiborg, som war paa Scholasticæ Virginis dag, og da gaf hand Byens indbyggere forlof til at fløtte Wintmølle for Glittrup søe. Samme tid logerede han udi Hospitalet, hvor hand hafde ladet indrette adskillige Gemacher, hvilche siden Anno 169.. blefwe nedbrudte, iblant andre var der og een stor Sahl; som kaldediss Dantze-Sahlen hvor hand anno ... gjorde ... Bryllup« (fig. 1).¹ Citatet her stammer fra side 101 i det omfattende håndskrift, som den berømte Viborg-historiker, sognepræst ved Søndre Sogns Kirke, Christen Erichsen (1639-1711) udarbejdede om sin by. Dele af manuskriptet blev trykt i 1727,² og her finder vi side 40-41 det ovenfor citere-

de med en kort udvidelse af oplysningen om møllen. Det skal dog være hospitalet, som her vil blive genstand for nøjere overvejelser.

Om kongens ophold i byen 1540 har der sjældent hersket tvivl, men ved nærmere studium af det overleverede skriftlige kildemateriale må vi nok flytte begivenheden til 1545. Fra dette år har vi kendskab til flere kongebreve – nogle bevaret i original – udstedt i byen. De er alle dateret i begyndelsen af februar måned.³ Brevet med omtalen af mølleflytningen er blot bevaret i kopi, men med dateringen »Scolasticæ virginis Dag Anno 1540«. Dette år var kongen dog ikke i byen på den nævnte dag – 10. februar – og udgiveren af brevet A. Heise retter da også året til 1545.⁴ Christen Erichsen har åbenbart haft kendskab til afskriften, bevaret i en kopibog i Stiftsarkivet, og derfor indsniger det fejlagtige kongebesøg 1540 sig i den lokaltopografiske litteratur.

2. Hospitalet

Det omtalte hospital, hvor kongen logerede under sit Viborg-ophold, var indrettet i byens tidligere Gråbrødrekloster. Den tilhørende kirke var i efteråret 1527 med vold blevet åbnet for Hans Tausen for at skaffe et passende stort lokale, hvor han kunne prædike den lutherske lære. Og i tiden derefter tog historien fart. Den 23. februar 1529 gav kongen, Frederik 1. (1523-33), borgerne tilladelse til at nedrive

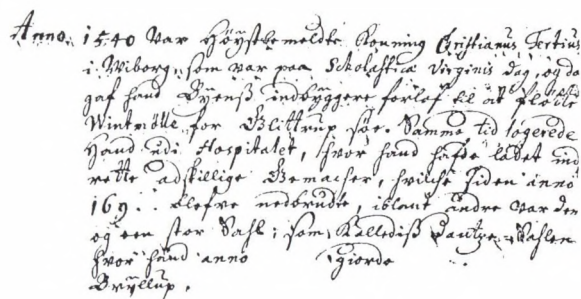

Fig. 1. Afsnittet om Christian 3.s ophold i Viborg, som det er beskrevet i Christen Erichsens manuskript Add. 80 s. 101.

Fig. 2 og 3. Udløberfløjens sydfacade, som den fremtrådte før og efter restaureringen 1975-77. I dag fører døren ved trappen ind til det genskabte «Kongens Kammer». Foto: JV.

byens 12 sognekirker, mens grå- og sortebrødrenes gudshuse skulle fungere som centre i de to nyoprettede sogne.⁵ De tilhørende ganske omfattende klosterbygningsskomplekser gik en omtumlet tid i møde. De sidste gråmunke blev fordrevet ved nytårstid 1530, men inden da var dele af deres kloster sikkert inddraget til en evangelisk-luthersk præsteskole. Herom er vi dog ikke nøjere underrettet, og det er i det hele taget ikke meget, de overleverede skriftlige kilder fortæller os om bygningernes skæbne umiddelbart efter klosteret lukning. I 1533 døde Frederik 1., og i borgerkrigsperioden 1534-36 var det umuligt at træffe bindende beslutninger om bygningernes benyttelse. Allerede 1529 havde de dog kunnet huse en herredag under forsæde af rigshofmesteren Mogens Gøye, og det er derfor naturligt, at reformationskongen Christian 3. (1534-59) også har haft et godt øje til bygningerne. Med brev af 7. april 1539 sender han en deputation til byen for at få

undersøgt, om bygningerne egnede sig til hospital eller rådhus. Vi kender ikke det umiddelbare resultat af besøget, men 29. oktober 1541 overdrager kongen klosteret til byens hospital, og hermed afsluttes et langvarigt forhandlingsforløb omkring denne for et større bysamfund så vigtige institution.⁶ Økonomien var dog ikke sikret med denne kongelige beslutning, og først med overdragelsen af herregården Testrupgård ved gavebrev af 7. februar 1545 kan vi sige, at fremtiden er sikret. Ja grundlaget har været så bæredygtigt, at dele af bygningskomplekset er bevaret til i dag med navnet Viborg Gråbrødre Kloster. Gavebrevet er udstedt i Viborg under kongens ugelange ophold i byen.

3. Restaurering 1975-77

De gamle oplysninger om indretningen af kongelige gemakker i hospitalet blev aktuelle, da det bevarede bygningskompleks i 1975 stod foran en omfattende

restauration. Det bestod nu af tre fløje – nordfløj, østfløj og en udløberfløj, der strakte sig mod øst (fig. 2). Denne var nu indrettet med en række mindre lejligheder. Museumsinspektør Erik Levin Nielsen fra Viborg Stiftsmuseum fik overdraget hvervet som antikvarisk tilsynsførende.⁷ Murværket blev undersøgt i forbindelse med pudsreparationer, og hurtigt blev det klart, at udløberfløjen havde haft en hidtil ukendt flerleddet bygningshistorie. Åbenbart havde udbygningen først bestået af et kort lavt afsnit, som på et tidspunkt var blevet forlænget mod øst. Samtidig blev der påbygget en overetage, som strakte sig i hele udløberfløjens længde. I den nedre forlængelse blev der i østgavlen frilagt resterne af en kamin (fig. 7b), og under de tykke kalklag dukkede der kalkmalerier op. I etagen ovenover blev der også frilagt rester af malerier, men i en anden stil. Det fundne passede dårligt sammen med funktionen som hospital, men som et »kongeligt kammer« og som »dancesal« syntes brikkerne i den noget komplicerede bygningsundersøgelse af falde på plads. Restaureringsplanerne blev ændret, så den genfundne nedre gavlsal med kaminen blev genskabt som repræsentationsrum. Den store lange sal på første sal måtte dog stadig forblive indrettet med små lejligheder. Genindvielsen foregik 12. september 1977.⁸

4. Kongens Kammer

For at kaminsalen kunne blive genskabt i noget af sin gamle herlighed måtte de blændede vinduer og den oprindelige udgang mod syd genåbnes (fig. 3). På væggene kunne der flere steder frilægges spor af kalkmalerier. Nationalmuseets konservator Mogens Larsen besigtigede i juli 1976 det fundne. Fra hans rapport kan citeres: »Et fremdraget parti over det østligste sydvindue var meget fragmentarisk og

Fig. 4. Over det tilmurede vindue i sydvæggen i »Kongens Kammer« er frilagt nogle få rester af rummets kalkmalede udsmykning. I dag er vinduet genåbnet, mens det nyere vindue til højre er tilmuret. Foto: JV 19.8.1976.

stærkt tilsmudset af sod. Motivet var tilsyneladende en tæt ornamentering med blade ledsaget af frugtklaser, hvide med sorte konturer på en grå bundfarve. Udsmykningen kunne kun spores til murens midte, hvilket dog kan skyldes, at den nedre del er forsvundet som følge af slid« (fig. 4). Bag det sænked loft dukkede længere fremme under restaureringen de gamle bjælker frem forsynet med malerier i fine blomsterslyng (fig. 5). Dekoration her er åbenbart en fortsættelse af den på væggene, men desværre tillod økonomien og tidspresset ikke en tilbundsgående undersøgelse. Der foreligger således ikke en samlet registrering af udsmykningen, som sikkert har dækket både vægge og loft med et fantasifuldt planteslyng. Da murværket i rummet var fær-

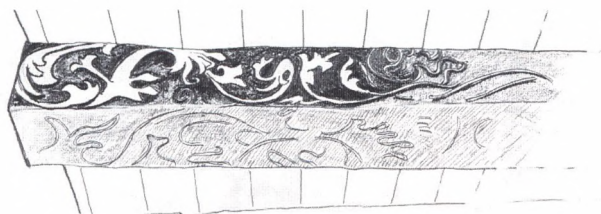
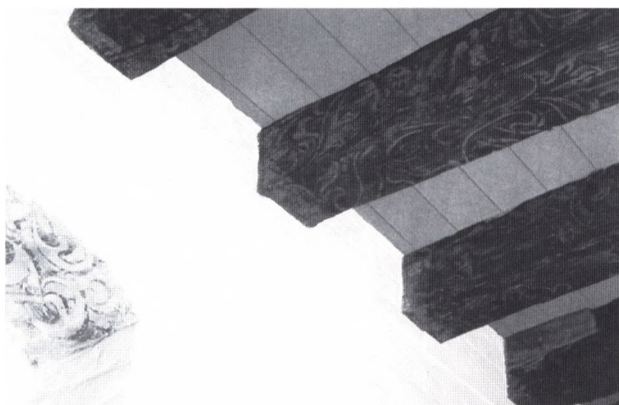

Fig. 5a og b. Loftsbjælkerne i »Kongens Kammer« viser stadig spor af tidligere tiders herlighed. Foto: JV efter frilægningen 1977. Tegning: Per Johnsen, Skovgaard Museet, Viborg.

digkonserveret og overkalket, blev det besluttet at frilægge dekorationen i toppen af den ovenfor omtalte vinduesniche (fig. 6).

I »Kongens Kammer«, som det blev navngivet i forbindelse med de bygningsarkæologiske undersøgelser, ser vi i dag ni kraftige loftsbjælker af eg (fig. 7). Fire er fornyet,⁹ mens fem stadig viser rester af den rige dekoration. På grund af fyring i rummet med tørv fremtræder farvesporene stærkt svækkede. Der er endnu ikke foretaget en tilbundsgående undersøgelse – hverken teknisk eller kunsthistorisk – af rummets udsmykning. Desværre udgør det frem-

Fig. 6. Malerierne i vinduesnichen, som ses på fig. 5a, bliver fremdraget af konservatoren. Foto: JV 5.5.1977.

dragne blot så få dele af den samlede dekoration, at spørgsmål om for eksempel forlæg bliver meget svære at besvare. Et muligt bud på en ansvarlig kunstner kan være den kongelige bygmester og stenhugger Morten Bussert. Han optrådte i kongens følge under Viborgopholdet i 1545.¹⁰ Herved ledes vi frem til en af de personer, der har spillet en stor rolle i diskussionen omkring de byggeforetagener, som konge og adel udførte på borge, slotte og herregårde i perioden ca. 1530-50. Der skal her blot henvises til Hjortesalen på Hesselagergård syd for Nyborg, som i sin arkitektoniske udformning med kamin og malerier bringer Viborg-rummet i erindring (fig. 8).¹¹

5. Dansesalen

I den lange sal, som strakte sig i hele udløberfløjens overetage, blev der som nævnt også iagttaget kalk-

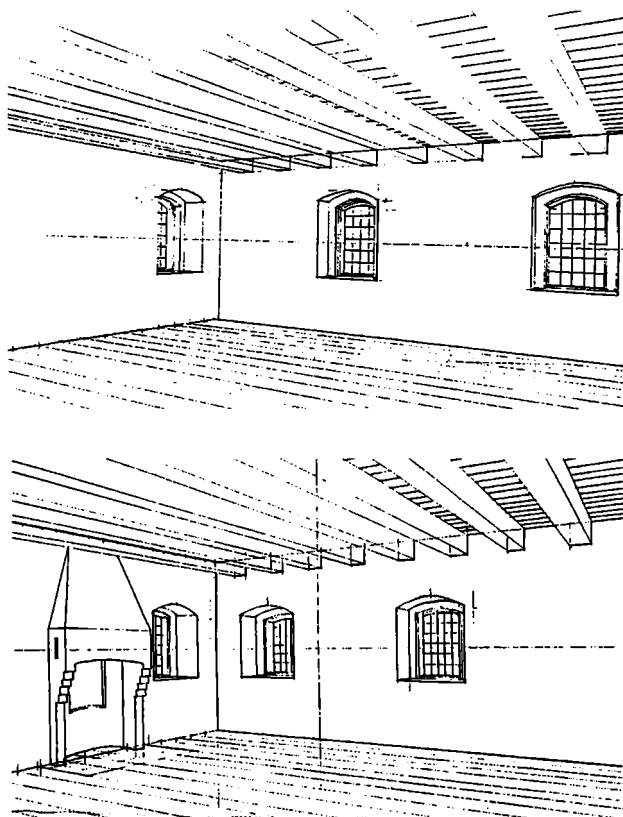

Fig. 7a-b. »Dancesalen« og »Kongens Kammer« set mod sydøst i perspektiviske skitser fra 1985 ved Erik Einar Holms tegnestue. Væggene og lofter har været dækket af malerier.

malerier. De blev alle tildækket i forbindelse med, at salen blev indrettet til lejligheder. Konservator Mogens Larsen beskriver i sin rapport fra 1976 det fremdragne:

»Østfløjens øvre stokværk er i dag opdelt i en række mindre rum, men ved udmalingen med kalkmalerier har det utvivlsomt stået som et stort rum, en sal.

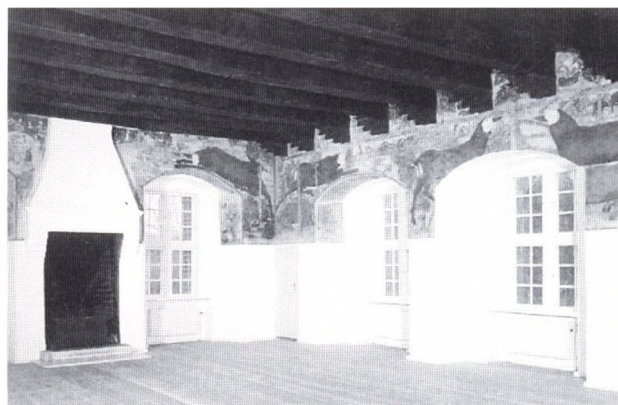

Fig. 8. Hjørttesalen på Hesselagergård, som den fremtrådte efter restaurering 1992-93. Foto: Roberto Fortuna, Nationalmuseet, 1993.

Undersøgelsen koncentreredes om det østlige rum, hvor en afdækning var indledt. Her forekom på syd-muren en tværdeling ved en ca. 7 cm. bred grå streg, hvis overkant var fremhævet ved en sort kontur. Under denne streg, som var ca. 146 cm. over den oprindelige gulvhøjde, var tilsyneladende kun okkergul farve med rødbrune stregforløb, antagelig et draperi malet på muren. Murens overdel var inddelt i rektangulære felter, der ved de to fremdragne målte $136 \times 75-80$ cm. De var afgrænset af ca. 2-3 cm. hvide bånd og udfyldt med motiver, som i begge tilfælde fremtrådte meget fragmentariske. Det østlige motiv havde som baggrund et okkerfarvet tæppe med hvid feltopdeling om hvide granatæbler. Mod denne baggrund var malet en stående madonna? Kun figurens hvide dragt med rødbrune foldestreger var bevaret. Af barnet, hun bar på sin venstre arm, kunne ses hovedet, lidt af en rødbrun dragt og et rigsæble i den ene hånd. Det tilstødende, vestligere felt var udfyldt med en dodenkoprød bundfarve for en stor, grå lilje

Fig. 9. Kalkmaleriet på sydvæggen i »Dansesalen«, som det stod fremme en kort tid i 1976. Foto: JV 19.8.1976.

kontureret med sort farve. Man må altså forestille sig en væg, hvis overdel var beklædt med en række billedtæpper, og hvis underdel var beklædt af draperi« (fig. 9).

Der har i salen ikke været indrettet kamin, og malerierne var følgelig ikke så tilsodede som i »Kongens Kammer«. Malebunden havde dog flere steder løst sig helt fra teglmuren, så motivet fremtrådte meget fragmenteret. Et forsøg på at tydeliggøre det fremdragne blev gjort af Erik Levin Nielsen i forbindelse med, at Nationalmuseets museumsinspektør Erik Skov var på besigtigelse (fig. 10). Samtidig iagttoges flere steder på rummets sydmur rester af male-

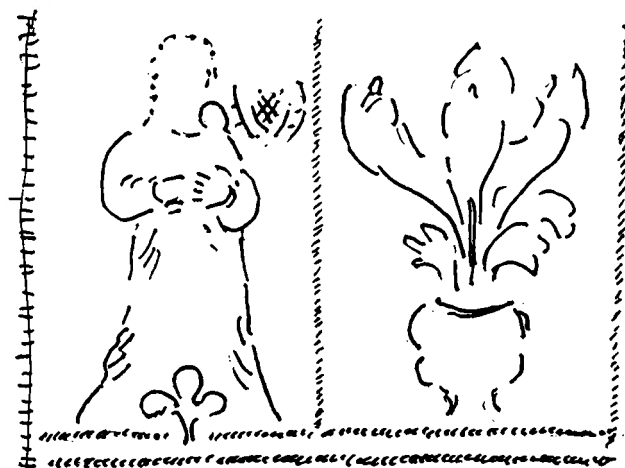

Fig. 10. Skitse af kalkmalerierne vist på fig. 9 udført af Erik Levin Nielsen efter samanalyse med Erik Skov.

rier, der tyder på, at der her omkring de fem vinduer har været malet *to-fags »espaliering«*. Et sted kunne Erik Skov læse dele af et årstal: 15??¹²

Den nordre langvæg har også været forsynet med malerier. I Mogens Larsens rapport beskrives de således:

»På rummets nordmur sporedes rester af en samtidig udsmykning, der især stod tydelig i og omkring et oprindeligt men nu tilmuret vindue på murens østlige del. Selve vinduesnichen var udsmykket med parallelltløbende, røde og gule rankeslyng af sædvanlig senmiddelalderlige typer. Over vinduets flade stik var hvide bladværksornamenter med sorte konturer og rød bundfarve, antagelig rester af den egentlige vægudsmykning snarere end en kantbræmme om vinduet. Malebunden var et tilsyneladende ret robust kalklag over en hård berapning, som må have

stået fremme en tid, før udmalingen har fundet sted« (fig. 11).¹³

De to meget forskelligartede fragmenter, som er fremdraget på henholdsvis nord- og sydvæggen i den store sal har vel stået fremme på samme tid, men på det foreliggende grundlag kan det næppe afgøres, om udmalingen er udført over en eller flere arbejds-gange. Med udgangspunkt i tilsendte fotografier har kalkmalerieeksperten Ulla Haastrup givet udtryk for, at den sidste mulighed ikke bør udelukkes: »Mon det ikke er to lag? 1. Maria med barnet 2. lilien og den lille mærkelige lilie, som ses på Marias dragt. Ser man på vinduets ranker, passer de godt med Mariafiguren, mens de mærkelige renaissanceformer over vinduet kunne passe med lilierne. Mit frække forslag er: 1. udsmykning o. Reformationen, 2. i anden halvdel af 1500-tallet«.¹⁴

Malerierne har åbenbart ikke tiltrukket sig offentlighedens interesse, og de synes ikke at være omtalt i den lokaltopografiske litteratur – bortset fra et enkelt tilfælde. I stiftsprovst M. R. Ursins fremragende og stofmættede bog om »Stiftsstadens Viborg« fra 1849 finder vi side 249 en kort omtale af udløberfløjen, hvis »nederste Etage optages af for det meste af Hospitalsstuen, der indeholder atten indelukkede Senge, i den østre Ende et Fyrsted, i Midten et Alter og Prædikestolen derved paa den søndre Side. I Etagen ovenover er et tilsvarende stort Værelse, hvis Loft og vægge ere bemalede med Blomster, formodentlig fra den Tid, da Klosterbygningerne benyttedes af Kongerne, naar de opholdt sig i Viborg«. Omtalen her dækker tilstanden i hospitalet før en omfattende ombygning 1852-53. Indtil da har malerierne åbenbart stået fremme i rummet, som ikke havde været benyttet siden 1680.¹⁵

Fig. 11. Kalkmalerier omkring vindue i nordvæggen i »Dancesalen.« Foto: JV 19.8.1976.

6. Kongebesøg

Omdannelsen af gråbrødreklosteret i Viborg til hospital og kongeresidens er ikke et enkeltstående tilfælde. Ved klostrenes nedlæggelse i reformationstiden rådede kongen pludselig over omfattende bygningsmasser af ofte fremragende kvalitet, hvortil der nu pludselig skulle findes nye anvendelser. Mange klosterbygninger kunne umiddelbart huse det kongelige selskab under rejserne rundt i landet. Således ser vi, at Christian 3. på sin Jyllandsrejse i 1545 før ankomsten til Viborg udstedte brev 21. januar i Øm Kloster.¹⁶ Efter det lange ophold i Viborg drog han

nordpå til Vitskøl Kloster, hvor han udstedte brev 12. februar.¹⁷ De kongelige ophold i de fornemt udstyrede lokaler i hospitalet blev dog ikke talrige. Senere i århundredet tog kongen ofte ophold hos sin lensmand på Hald kort syd for domkirkebyen. Her var der indrettet lokaler både til kongen og dronningen.¹⁸

Hvor dronningens gemakker var indrettet i Viborg-hospitalet, ved vi ikke med sikkerhed. De kan have været placeret i nogle af de bygninger, som ifølge Christen Erichsens oplysninger blev nedbrudt i 1690'erne. Ja det kan vel ikke udelukkes, at det, vi i dag kalder »Kongens Kammer«, oprindeligt var dronningens.

Noter

1. Manuskriptet opbevares på Det kgl. Bibliotek under Add. 80 fol.
2. Bogen udgivet i fotografisk optryk 1984 med efterskrift af Jens Vellev og Per Hofman Hansen.
3. Diplomatarium Vibergense 1879 nr. 312, 313, 314, 315, 316 og Danske Kancelliregistranter 1881-82 s. 275-76.
4. Diplomatarium Vibergense 1879 nr. 316.
5. Vellev 1986 (a) og Vellev 1986 (b).
6. Det noget tilfældigt bevarede skriftlige kildemateriale er udnyttet i en læseværdig fremstilling hos Ørberg 1986.
7. Levin Nielsen 1976. I flere omgange varetog Jens Vellev den fotografiske dokumentation.
8. En kortfattet redegørelse for restaureringsforløbet med nogle af de opnåede bygningshistoriske hovedresultater fremhævet er offentliggjort af Tønnesen 1978. Om hospitalets historie er der redegjort af Ørberg 1986.
9. De fire nedtagne bjælker blev bragt til Viborg Stiftsmuseum, hvor de siden er bortkommet.

10. Diplomatarium Vibergense 1879 s. 248.
11. Salen fremtræder efter flere restaureringer – den sidste 1992-93 – som et overbevisende helstøbt stykke arkitektur.
12. Tegning og oplysning om det læste tal er hentet fra Erik Levin Nielsens notater fra restaureringen.
13. Det vil her føre for vidt at analysere og diskutere de fremdragne fragmenters eventuelle kunsthistoriske forlæg og parallelfund i kirker, slotte og herregårde. Der kan henvises til det store billedmateriale der er bragt i Danske Kalkmalerier 1992
14. Brev af 16.1.1986 til Jens Vellev.
15. Ørberg 1986 s. 74-75 og 189-92.
16. Danske Kancelliregistranter s. 275.
17. Danske Kancelliregistranter s. 276-27.
18. Vellev 1992 s. 229.

Litteratur

- Danske Kalkmalerier. Efter reformationen. 1536-1700.* Eva Louise Lillie (red.) 1992.
- Diplomatarium Vibergense* udgivet af A. Heise, 1879.
- Erichsøn, Christen: *Viborg Byes Beskrivelse*, 1727. Udgivet i fotografisk optryk med efterskrift af Jens Vellev og Per Hofman Hansen 1984
- Levin Nielsen, Erik: Fra kloster til kongebolig. En bygningsundersøgelse kaster lys over reformationens arnested i Viborg. *Nyt og Noter fra Kulturmuseerne* nr. 117, august 1976, s. 11-12.
- Tønnesen, Allan: Viborg Gråbrødre Kloster. *Antikvariske studier* 2, 1978, s. 177-188.
- Vellev, Jens: *Hans Tausen og den hvide sten. Om en gravsten på gråbrødrenes kirkegård i Viborg*, 1986 (a).
- : Hans Tausen og reformationen i Viborg, s. 2-8 i: *Hans Tausen og Hans Vingaard reformator og bogtrykker i Viborg*. Af Jens Vellev, Per Hofman Hansen og Allan Karker, 1986 (b).
- : Viborgbispens og lensmændenes Hald. *hikuin* 19, 1992, s. 219-264.
- : Viborg Gråbrødreklusters første år og Peder Olsens to notater. *hikuin* 20, 1993, s. 53-64.
- Ursin, M. R.: *Stiftsstadten Viborg*, 1849.
- Ørberg, Paul G.: *Når nøden er størst*, 1986.